

סוגיה כ: המקומות החייבים בבדיקה

*

רקע

הגמ' מאריכה בפירוט המקומות שחייבים בבדיקה. המציאות שאנו חיים בה שונה מהמציאות של חז"ל, גם במבנה הבתים ותפקודם וגם בהרגלי התזונה. לפיכך הדוגמאות שחכמים משתמשים בהן אינן משמעותיות לגבינו. כדי לדעת את ההלכה בזמנינו, יש להפוך את הדוגמאות של חכמים לכללים, ואת הכללים ניתן ליישם בכל זמן ובכל מקום.

מקורות

- א. ח.ח: "כל מקום שאין מכניסין כו'... והלכתא כוותיה דשמואל"
- ב. ר"ן א. באלפס, סוד"ה אלא, "ונמצאת אתה אומר לפי דעת זה... על דרך רש"י ז"ל"
- ג. רש"י ד"ה העליונים והתחתונים, הא, דמדליא, דמיתתאי
- ד. תוס' ד"ה מטה
- רבינו דוד ד"ה גרסת הספרים מטה החולקת
- כלבו סי' מח דף ו עמודה ג, "וכתב הראב"ד ז"ל שבמקום שרגלו של... ונשאר שם"
- ה. רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ב הל' ה-ו
- ו. שו"ע סי' תלג סע' ג-י ומשנה ברורה [במיוחד: ס"ק יג, יט, כג, לז, מג]

רבינו דוד ד"ה גרסת הספרים מטה החולקת

גרסת הספרים: מטה החולקת בתוך הבית ומפסקת צריך בדיקה. ורמינהי חור שבין אדם לחברו וכו' רשב"ג אומר מטה החולקת בתוך הבית ועצים ואבנים סדורין תחתיה ומפסקת אין צריך בדיקה. ופירושה שבבריתא הראשונה אמרו שצריך בדיקה מה שיש מן הבית לפנים מן המטה, ואע"פ שהיא חולקת ומפסקת מכותל לכותל, איפשר שיהיה תינוק עובר תחתיה, וכן אמרו בירושלמי: אני אומר תינוק בוקע והלך והכניס לשם חמץ. ובבריתא האחרת אמרו שאין צריך בדיקה. ולפי שיטה זו צריך לומר דלא גרסינן ועצים ואבנים סדורין תחתיה, [דאי לא הכין] לא קשיא מידי, שהרי אי אפשר שיהיה תינוק בוקע, ולא היה צריך לתרץ הא דמדליא הא דמתתאי.

ורש"י ז"ל פירש שמה שאמרו צריך בדיקה תחת המטה הוא שאמרו. ולפי שיטה זו אפשר שאע"פ שעצים ואבנים סדורין תחתיה יהא צריך בדיקה היכא דמדליא, דהא ניחא תשמישתה שיתן פרוסה של חמץ בין העצים, אבל כי מתתאי לא ניחא תשמישתה. אבל אין זה נכון, שהרי אמרו בירושלמי בודק צד חיצון ואין בודק צד פנימי.

וגרסתו של ר"ח ז"ל היא עיקר, שהוא גורס בשתי הבריתות אין צריך בדיקה, והקושיא מפני שאמרו עצים ואבנים סדורין תחתיה, דמשמע הא אין עצים ואבנים סדורין תחתיה צריך בדיקה. וכן אמרו בירושלמי בודק צד חיצון ואין בודק צד פנימי מפני שעצים ואבנים מונחין תחתיה, הא אין עצים ואבנים מונחין תחתיה צריך לבדוק צד פנימי.

כל בו סי' מח דף ו עמודה ג

וכתב הראב"ד ז"ל שבמקום שרגלו של תינוק מצויה וידו מגעת שם צריך בדיקה אפילו בחורי הבית התחתונים. וצריך ללמד לבני הבית לכבד תחת המטות והתיבות כי פעמים שהחמץ נגרר שם בפי התרנגולין או בסבה אחרת ונשאר שם.

הסבר הסוגיה

"כל מקום שאין מכניסין בו חמץ אין צריך בדיקה". [משנה ב.]

המשנה [ב.] קובעת כלל, שמקום שאין מכניסים בו חמץ אינו צריך בדיקה. הגמ' [ח.] מפרטת מהם המקומות שאין צריכים בדיקה. ברשימת הדוגמאות של המשנה יש שלוש קבוצות:

- א. מקומות שאינם מתאימים לתשמיש. חורי בית עליונים ותחתונים, גג היציע, גג המגדל ומיטה החולקת בתוך הבית.
- ב. מקומות הנוחים לתשמיש אבל אין מכניסים בו חמץ. אוצרות יין ואוצרות שמן.
- ג. מקומות שמכניסים שם חמץ, אבל מוחזק שהחמץ נאכל. רפת בקר ולולין.

הראשונים מאריכים בהסבר סתירת הברייתות בדין מיטה החולקת. ברייתא אחת אומרת [ע"פ הגרסה שלפנינו]: "רשב"ג אומר מטה החולקת בתוך הבית ומפסקת צריכה בדיקה". ברייתא שניה אומרת: "ר' שמעון בן גמליאל אומר מטה החולקת בתוך הבית ועצים ואבנים סדורים תחתיה ומפסקת אינה צריכה בדיקה". מתרצת הגמ': "לא קשיא הא דמדליא הא דמיתתא".

רש"י גורס, כגרסה שלפנינו, "צריכה" בלשון נקבה, ומפרש שהמיטה עצמה צריכה בדיקה. רוב הראשונים [תוס' ד"ה מטה, רבינו דוד ד"ה גרסת הספרים, ועוד ראשונים] גורסים "צריך" בלשון זכר, ומפרשים שהחצי השני של הבית, מאחורי המיטה, צריך בדיקה.

לפי פירוש רש"י קושיית הגמ' ברורה. הברייתא הראשונה אומרת שמיטה החולקת בתוך הבית צריכה בדיקה, והברייתא השנייה אומרת שמיטה החולקת בתוך הבית אינה צריכה בדיקה, למרות שעצים ואבנים סדורים תחתיה, ויש שימוש למקום זה. מתרצת הגמ', שאם יש רווח גדול בין המיטה לבין הרצפה נוח תשמישה, וחייבת בבדיקה, אם יש רווח קטן ביניהם, לא נוח תשמישה, ואינה חייבת בבדיקה¹.

לפי גרסת שאר הראשונים קושיית הגמ' אינה ברורה. היה ניתן לתרץ שבברייתא הראשונה מדובר שאין עצים ואבנים סדורים תחתיה, ולכן ניתן לעבור תחת המיטה לחצי השני של הבית, ולכן חייבת בבדיקה. בברייתא השניה מדובר שעצים ואבנים סדורים תחתיה, ולכן אין מעבר, וממילא אין צריך בדיקה².

¹ השימוש בעצים ואבנים אינו מחייב בדיקה, שאין משתמשים בהם עם חמץ.

² עיין בתוס' ד"ה מטה, תירוץ הקושיה.

לפיכך הראשונים מעדיפים את גרסת הר"ח, שגורס בשתי הברייתות אין צריך בבדיקה, והסתירה היא שבברייתא הראשונה תמיד אין צריך בבדיקה, ובברייתא השנייה אין צריך בבדיקה רק אם עצים ואבנים סדורים תחתיה³.

מפירוש הראשונים לברייתות עולה נקודה מהותית בגדרי המקומות החייבים בבדיקת חמץ. רש"י [ד"ה העליונים והתחתונים, הא, דמדליא, דמיתתאי] מדגיש לאורך כל פירושו שחוב בבדיקה הוא רק במקום ש"נוחה תשמישתה", רק מקום שרגילים להשתמש בו חייב בבדיקת חמץ, אבל אין לחשוש לחמץ שנמצא במקום שאין דרך להשתמש בו.

שיטה זו עולה בצורה מפורשת יותר בדברי הר"ן [א. באלפס ד"ה אלא]: "שהתורה שאמרה תשבתו היינו או בבוטל או בבדיקה וביעור והיינו בחמץ ידוע או מפני חשש מקומות שהוא רגיל להמצא בהן". חוב בבדיקה הוא במקומות שרגיל להמצא שם חמץ, ולא במקום שיכול להמצא שם חמץ⁴.

רבינו דוד חולק על דעה זו, לדעתו חייבים לבדוק לפני ממיטה החולקת את החדר לשניים, כיוון ש"איפשר שיהיה תינוק עובר תחתיה" - מספיקה האפשרות שתינוק יעבור, לחייב בבדיקת חמץ.

שני הניסוחים הללו, האם חייבים לבדוק במקום שאפשר שיהיה בו חמץ או רק מקום שסביר שיהיה בו חמץ, עולים מדברי הרמב"ם והטור. הרמב"ם [פ"ב ה"ו] כותב: "אוצרות שכר ואוצרות יין... צריכין בבדיקה **שסתמן** שמכניסין להן חמץ". חוב בבדיקה הוא במקום שמן הסתם מכניסים שם חמץ. הטור [סי' תלג] כותב: "ובודק בכל המקומות **שיש לחוש שמא** הכניסו בהן חמץ כגון אוצרות יין שמסתפקין...". חוב בבדיקה הוא במקומות שיש חשש שמא הכניסו שם חמץ.

שיטת רש"י והרמב"ם מסתדרת היטב עם הדוגמאות בגמ'. חורים נמוכים וחורים גבוהים אינם עומדים לשימוש של חמץ, ולכן אינם צריכים בבדיקה. גם אוצרות יין הוא מקום שלא שכיח בו חמץ, אבל כיוון שיש מציאות קיימת שנכנסים אליו באמצע הסעודה, ויש מציאות קיימת שהשמש הנכנס מחזיק פתו בידו, לפיכך המקום מוגדר כמקום שמצוי בו חמץ, וחייב בבדיקה. אבל שיטת רבינו דוד ושיטת הטור צריכה עיון, מדוע אין בודקים בחורים נמוכים, הרי אולי תינוק הכניס שם פתו? מדוע חוששים שהתינוק עבר תחת המיטה, ולא חוששים שהוא מחביא פתו בחורים?

הראב"ד [מובא בכל בו סי' מח, ובכס"מ פ"ב ה"ו] מתייחס לבעיה זו, ואומר שהברייתא עוסקת בבית שאין בו תינוקות, אבל בבית עם תינוקות יש לבדוק בחורים הנמוכים בג' טפחים. הכל בו [שם] מוסיף, שחייבים לכבד את הבית מתחת למיטות ולתיבות, מחשש שתרנגולים גררו לשם חמץ.

³ עיין בראשונים גרסאות נוספות לשתי הברייתות.

⁴ אמנם, הר"ן מדבר על החוב מהתורה, אולי חכמים חייבו בכל מקום שיכול להמצא חמץ.

סיכום

ניתן לחלק את המקומות בבית לשלושה חלקים, על פי שכיחות החמץ בהם:

- א. מקום שמצוי שם חמץ.
- ב. מקום שיכול להיות שם חמץ, אבל אין סיבה ממשית לחשוב שיש שם חמץ.
- ג. מקום שחמץ לא מצוי שם.

במקום שמצוי שם חמץ חייבים לבדוק לכולי עלמא. במקום שחמץ לא מצוי לכולי עלמא לא חייבים לבדוק. מחלוקת הראשונים היא במקום שיכול להיות שם חמץ, לדעת רש"י והרמב"ם אין חייבים לבדוק במקום שאין סיבה ממשית לחשוב שיש שם חמץ. ולדעת רבינו דוד והטור חייבים לבדוק בכל מקום שיש סבירות שיש שם חמץ. הכלבו סובר שכל מקום שתינוק או בעלי חיים מסתובבים, הרי הוא מקום שיש סבירות שיש שם חמץ, וחייבים לבדוק בו.

הלכה

השו"ע [סי' תלג סע' ג] פוסק כלשון הטור: "בודק כל המקומות שיש לחוש שמא הכניסו בהם חמץ". ומדגיש המשנה ברורה [סקי"ג]: "אפילו מקום שאין רגיל להשתמש בהן חמץ כל השנה רק שיש לחשוש שמא הכניס שם חמץ באקראי גם כן צריך בדיקה".

על פי עקרון זה פוסק המשנה ברורה [סקי"ט] כשיטת הראב"ד, שדין הגמ' שאין צריך לבדוק בחורי הבית שאינם גבוהים ג' טפחים נאמר רק בבית שאין התינוקות מצויים בו, אבל בבית שהתינוקות מצויים בו צריך לבדוק אפילו שם, שמא הניחו שם מעט חמץ.

לפי זה, בזמננו שאכילה אינה מוגבלת לזמן הסעודה בלבד, ורגילים אנו לאכול חטיפים בכל השעות ובכל המקומות, צריכים לבדוק בכל מקום בבית. בית שמקפידים הקפדה מלאה לאכול במטבח או בסלון בלבד, פטור מעיקר הדין מבדיקה בשאר החדרים.